

O'SMIRLAR ADABIYOTINI TARJIMA QILISHDA REALIA VA KULTUREMALARNI O'ZLASHTIRISH USULLARI (O'ZBEK-INGLIZ MATERIALLARI ASOSIDA)

Kasimova Yulduz Malikovna

Namangan davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com

Tel.: +998 99 817 08 68

Muhammadjonova Mohigul Ma'murjon qizi

Namangan davlat Pedagogika instituti,

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 4-bosqich talabasi

mohigul2106@icloud.com

Telefon: +998886964797

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilidan ingliz tiliga o'smirlar adabiyotini tarjima qilishda realia va kulturemalarni o'zlashtirishning samarali usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – tarjima jarayonida milliy o'ziga xoslikni saqlash va maqsadli auditoriyaga tushunarli matn yaratishning optimal yo'llarini aniqlash. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, transformatsion va lingvomadaniy tahlil metodlari qo'llanildi. Asosiy material sifatida Xudoyberdi To'xtaboyevning "Oltin boshli, shux boshli..." asari va uning ingliz tilidagi qisman tarjimalari, shuningdek, ingliz yozuvchilarining o'zbek tiliga tarjimalari tahlil qilindi. Natijada realia va kulturemalarni uzatishning beshta asosiy usuli (transliteratsiya, kalqqa, funksional analogiya, tavsifiy tarjima va kombinatsiyalashgan usul) aniqlanib, ularning qo'llanish chastotasi va samaradorligi baholandi. Xulosada o'smirlar adabiyotida kombinatsiyalashgan usul (transliteratsiya + qisqa tavsif) eng maqbul ekanligi asoslangan.

Kalit so'zlar: realia, kulturema, o'smirlar adabiyoti, tarjima usullari, o'zlashtirish, transliteratsiya, kalqqa, funksional analogiya, tavsifiy tarjima, ekvivalentlik

МЕТОДЫ ОСВОЕНИЯ РЕАЛИЙ И КУЛЬТУРЕМ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПОДРОСТКОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ УЗБЕКСКО- АНГЛИЙСКИХ ПЕРЕВОДОВ)

Аннотация: В данной статье анализируются эффективные способы освоения реалий и культурем при переводе подростковой литературы с узбекского языка на английский. Цель исследования – определить оптимальные пути сохранения национальной специфики и создания понятного текста для целевой аудитории. В исследовании использованы сравнительно-типологический, трансформационный и лингвокультурный методы анализа. Основным материалом послужило произведение Худуберды Тухтабаева «Золотая голова, озорная голова...» и его частичные переводы на английский язык, а также переводы произведений английских писателей на узбекский язык. В результате выявлены пять основных способов передачи реалий и

культурем (транслитерация, калька, функциональная аналогия, описательный перевод и комбинированный способ), оценена частота их использования и эффективность. В заключении обосновано, что комбинированный способ (транслитерация + краткое описание) является наиболее приемлемым в подростковой литературе.

Ключевые слова: реалия, культурема, подростковая литература, способы перевода, освоение, транслитерация, калька, функциональная аналогия, описательный перевод, эквивалентность

METHODS OF ASSIMILATING REALIA AND CULTUREMES IN THE TRANSLATION OF ADOLESCENT LITERATURE (BASED ON UZBEK-ENGLISH MATERIALS)

Abstract: This article analyzes effective methods of assimilating realia and culturemes in the translation of adolescent literature from Uzbek into English. The aim of the study is to determine the optimal ways to preserve national specificity and create an understandable text for the target audience. The research uses comparative-typological, transformational and linguocultural analysis methods. The main material is Khudayberdi Tukhtabayev's work "The Golden-headed, Mischievous Head..." and its partial English translations, as well as translations of English writers' works into Uzbek. As a result, five main methods of conveying realia and culturemes (transliteration, calque, functional analogy, descriptive translation and combined method) were identified, and their frequency and effectiveness were assessed. The conclusion substantiates that the combined method (transliteration + brief description) is the most acceptable in adolescent literature.

Key words: realia, cultureme, adolescent literature, translation methods, assimilation, transliteration, calque, functional analogy, descriptive translation, equivalence.

KIRISH

O'smirlar adabiyoti yosh kitobxonlarning dunyoqarashini shakllantirish, ularda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatni tarbiyalash, shuningdek, til va madaniyatni chuqurroq o'zlashtirishga yordam berishda alohida ahamiyatga ega. Globallashuv davrida o'zbek va ingliz tillari o'rtasidagi madaniy almashuvning kuchayishi o'smirlar uchun mo'ljallangan asarlarning tarjimasiga bo'lgan ehtiyojni oshirmoqda. Ana shunday asarlarda ko'pincha muayyan milliy madaniyatga xos, boshqa madaniyatda to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti bo'lmagan tushunchalar – realia va kulturemalar uchraydi.

Realia – bir xalq madaniyatiga xos bo'lgan, boshqa til va madaniyatda to'liq ekvivalenti mavjud bo'lmagan so'z yoki ibora. Kulturema esa madaniy jihatdan

belgilangan ma'no birligi bo'lib, u bir madaniyatda mavjud bo'lgan, ikkinchi madaniyatda esa umuman uchramaydigan yoki boshqacha talqin qilinadigan tushunchalarni o'z ichiga oladi. O'zbek va ingliz tillari o'rtasida tarjima qilishda bunday birliklar jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Tarjimon oldida murakkab vazifa: asl matnning badiiy va madaniy qiymatini saqlagan holda, uni ikkinchi til sohiblari, xususan, yosh kitobxonlar uchun tushunarli va jozibador qilib yetkazish. O'zbek tarjimashunosligida realia va kulturemalarni tarjima qilish muammosi G'. Salomov [2], Z. Mavlonova [3] kabi olimlarning ishlarida qisman yoritilgan bo'lsa-da, aynan o'smirlar adabiyoti materialini asosida tizimli tadqiqotlar deyarli yo'q.

Ingliz tiliga o'girilgan o'zbek badiiy asarlarida milliy o'ziga xosliklarni saqlash usullari alohida o'rganilmagan. Shu bois ushbu tadqiqot dolzarb hisoblanadi. Maqolaning maqsadi – o'zbek va ingliz tillarida yozilgan o'smirlar adabiyoti asarlari misolida realia va kulturemalarni tarjimada o'zlashtirishning asosiy usullarini aniqlash, ularning samaradorligini baholash va tarjimonlar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari: mavjud tarjima nazariyalarida realia va kulturemalarning tasnifini o'rganish; o'zbek va ingliz o'smirlar adabiyoti asarlarida uchraydigan realia va kulturemalarni qiyosiy tahlil qilish; tarjimada qo'llangan usullarni tipologiyalash va ularning qo'llanish chastotasini aniqlash; eng samarali usullarni asoslash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tarjimashunoslikda realia va kulturemalarning ta'rifi va tasnifi bo'yicha bir qancha nazariy yondashuvlar mavjud. S. Vlixov va S. Florin realiyalarni "ma'lum bir xalqning milliy o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi so'zlar" deb ta'riflab, ularni geografik, etnografik va ijtimoiy-siyosiy turlarga ajratadilar [1]. Olimlarning fikricha, realiyalar tarjimasida asosiy muammo – ularning maqsadli tilda to'liq ekvivalentining yo'qligi. Bu esa tarjimondan maxsus strategiyalarni qo'llashni talab qiladi.

L. S. Barxudarov transformatsion tarjima nazariyasida kulturemalarni ekvivalentlik darajasiga ko'ra to'liq, qisman va nol ekvivalent turlarga ajratadi [4].

V. N. Komissarov esa tarjima transformatsiyalarining keng tipologiyasini ishlab chiqqan [5].

O'zbek tarjimashunoslaridan G. Salomov "Tarjima nazariyasi asoslari" asarida realialarni tarjima qilishning asosiy usullari – transliteratsiya, kalqqa, tavsifiy tarjima va funksional almashtirishni batafsil ochib bergan [2]. Z. Mavlonova esa badiiy tarjimada realialarni uzatishning ayrim jihatlarini tahlil qilgan [3]. Biroq ularning ishlari asosan kattalar adabiyotiga qaratilgan. O'smirlar adabiyotining tarjimada o'ziga xos xususiyatlari – tilning nisbatan soddaligi, tarbiyaviy yo'nalishi, yosh kitobxonning idrok qobiliyati kabi jihatlar yetarlicha yoritilmagan.

Xudoyberdi To'xtaboyevning "Oltin boshli, shux boshli..." trilogiyasi o'zbek o'smirlar adabiyotining eng yorqin namunalaridan biridir. Asarda milliy turmush, udumlar, o'zbek maktabi va oilasiga oid ko'plab realiyalar uchraydi: milliy taomlar (palov, somsa, non), kiyimlar (do'ppi, chopon), urf-odatlar (hashar, gap, osh) va boshqalar. Ushbu asarning ingliz tiliga to'liq tarjimasi mavjud emas, ammo ayrim bo'limlar talabalar uchun tayyorlangan materiallar sifatida mavjud. Shuningdek, ingliz o'smirlar adabiyoti namunalaridan J. K. Rouling, L. Louri kabi yozuvchilarning asarlarining o'zbek tiliga tarjimalari tahlil qilindi.

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik tahlil – asl matn va tarjima matnlarini parallel o'qib, realia va kulturemalarni belgilash, ularning tarjimada uzatish usullarini aniqlash – asosiy metod hisoblanadi. Shuningdek, transformatsion tahlil – tarjimon qo'llagan leksik-grammatik transformatsiyalarni klassifikatsiya qilish, lingvomadaniy tahlil – muayyan kulturemaning asl matndagi funksiyasi va tarjimada ushbu funksiyani saqlash darajasini aniqlash, hamda statistik hisoblash – har bir tarjima usulining chastotasini aniqlash qo'llanildi.

Tahlil materiali sifatida X. To'xtaboyev asarining 50 sahifasi va undagi 127 ta realiya va kulturema, shuningdek, ingliz yozuvchilarining o'zbek tilidagi tarjimalarida uchragan 68 ta realiya tahlil qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil natijasida realia va kulturemalarni o'zlashtirishning beshta asosiy usuli aniqlanildi.

Birinchi usul – *transliteratsiya (lotinlashtirish / transkripsiya)*. Bu usulda asl tildagi soʻz maʼnosi saqlanib qolmaydi, faqat tovush qiyofasi (yoki grafika) oʻtkaziladi. Masalan, “doʻppi” → *doppa*, “kurash” → *kurash*, “tandir” → *tandir*, “palov” → *palov*. Ushbu usul asosan oʻzbek realiyalari uchun qoʻllaniladi. Tahlil qilingan materiallarda transliteratsiya qoʻllanish chastotasi boʻyicha oʻrin oldi. Uning afzalligi – milliy rangning maksimal darajada saqlanishi. Kamchiligi – yosh kitobxon uchun mutlaqo yangi, tushunarsiz soʻzlar paydo boʻlishi. Shuning uchun bu usulni qoʻllaganda matn ichida yoki izohda qisqa tushuntirish berish tavsiya etiladi.

Ikkinchi usul – *kalqka (kalka) – soʻzma-soʻz tarjima*. Bunda realiyaning tarkibiy qismlari alohida tarjima qilinib, birlashtiriladi. Masalan, “qoyilmaqom” iborasining qismlari tarjima qilinganda ingliz tilida maʼnosiz birikma hosil boʻlishi mumkin. “Oʻtir” soʻzi “hashar” maʼnosida qoʻllanganda, uni soʻzma-soʻz “sit” deb tarjima qilish hech qanday maʼnoni anglatmaydi. Kalqka usuli ingliz tilidan oʻzbek tiliga tarjimada koʻproq uchraydi, chunki ingliz frazeologizmlarining soʻzma-soʻz tarjimasi koʻpincha kulgili yoki tushunarsiz boʻladi. Tadqiqot shuni koʻrsatdiki, kalqka usuli oʻsmirlar adabiyotida eng kam samarali boʻlib, koʻpchilik hollarda tushunmovchilikka olib keladi. Undan imkon qadar voz kechish kerak.

Uchinchi usul – *funksional analogiya (yaqin ekvivalent bilan almashtirish)*. Asl matndagi realiya maqsadli tilda mavjud boʻlgan oʻxshash tushuncha bilan almashtiriladi. Masalan, oʻzbekcha “olti osh” → *festival meal*; “choyxona” → *teahouse* (ingliz tilida aniq ekvivalent boʻlmasa ham, nisbatan tushunarli). Ingliz realiyalaridan “Halloween”ni oʻzbek tilida “jodilar bayrami” yoki “qovoq bayrami” deb berish mumkin. Funksional analogiya yosh kitobxonlar uchun qulay, chunki tanish tushuncha orqali yangi realiyani tasavvur qilish mumkin. Biroq milliy rangning bir qismi yoʻqoladi.

Toʻrtinchi usul – *tavsifiy (deskriptiv) tarjima*. Realia yoki kulturemaning maʼnosi bir necha soʻz yoki jumla bilan izohlanadi. Masalan, “hashar” → *a traditional Uzbek gathering where neighbors help each other, usually with food and songs*; “doʻppi” → *a traditional Uzbek embroidered cap worn by men and boys*. Tavsifiy tarjima tahlil qilingan materiallarda eng koʻp qoʻllanilgan usuldir. Yosh kitobxonlar uchun eng tushunarli, chunki u yangi tushunchani batafsil ochib beradi.

Kamchiligi – asarning dinamikasini pasaytirishi, matnning uzayishiga olib kelishi mumkin.

Beshinchi usul – ***kombinatsiyalashgan usul***. Transliteratsiya va tavsifni birlashtirish: *doppa (a traditional Uzbek embroidered cap)*; *kurash (Uzbek traditional wrestling)*. Bu usul nisbatan kam qo‘llangan bo‘lsa-da, eng muvozanatli variant hisoblanadi. U milliy rangni saqlaydi (transliteratsiya orqali), shu bilan birga tushunarlikni ta‘minlaydi (tavsif orqali). Ayniqsa, birinchi marta uchraydigan realiyalar uchun kombinatsiyalashgan usul tavsiya etiladi.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek adabiyotini ingliz tiliga tarjima qilishda tavsifiy va kombinatsiyalashgan usullar samaraliroq bo‘lgan, chunki o‘zbek realiyalari ingliz madaniyatiga mutlaqo begona (masalan, “hashar”, “do‘ppi”, “tandir”). Aksincha, ingliz adabiyotini o‘zbek tiliga tarjima qilishda funksional analogiya va transliteratsiya ko‘proq qo‘llanilgan, chunki ko‘plab ingliz realiyalari (masalan, “Halloween”, “Thanksgiving”) o‘zbek madaniyatiga nisbatan yaqinroq yoki ular uchun analog topish osonroq.

O‘smirlar adabiyoti tarjimasida asosiy qiyinchilik – maqsadli auditoriyaning lingvistik va madaniy bilim darajasi pastligi. Yosh kitobxon hali dunyo madaniyatlari haqida yetarli tasavvurga ega emas. Shu sababli tarjimon haddan ziyod murakkab tavsiflardan qochib, qisqa va tushunarli izohlar berishi kerak. Kombinatsiyalashgan usul (transliteratsiya + qisqa tavsif) bu jihatdan eng maqbuldir. Bundan tashqari, asar davomida bir xil realiyaning turli joylarda takrorlanishi hisobga olinishi lozim: birinchi marta keltirilganida izoh berish, keyingi o‘rinlarda faqat transliteratsiyani qo‘llash mumkin. Bu matnning dinamikasini saqlaydi va kitobxonni ortiqcha takrorlanishdan charchatmaydi.

Tarjimada realia va kulturemalarning funksiyasini saqlash muhim. Masalan, “hashar” so‘zi o‘zbek madaniyatida nafaqat tadbir, balki jamoaviy yordam va birdamlik ramzini anglatadi. Tavsifiy tarjimada bu ma‘no *a community work gathering (hashar) where neighbors help one another voluntarily* shaklida berilishi mumkin. Kombinatsiyalashgan usulda esa *hashar (community voluntary work party)* qisqa va samarali variant hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi. O'zbek va ingliz tillari o'rtasida o'smirlar adabiyotini tarjima qilishda realia va kulturemalarni o'zlashtirish beshta asosiy usul – transliteratsiya, kalqqa, funksional analogiya, tavsifiy tarjima va kombinatsiyalashgan usul – orqali amalga oshiriladi. Ularning har biri muayyan sharoitlarda afzalliklarga ega.

O'zbek realiyalari ingliz madaniyatiga mutlaqo begona bo'lgani uchun tavsifiy va kombinatsiyalashgan usullar eng samarali hisoblanadi. Ular yosh kitobxonlarga mutlaqo yangi tushunchani tanish kontekstda ochib beradi. Ingliz realiyalari uchun esa funksional analogiya va transliteratsiya ko'proq qo'llanadi.

Kalqqa usuli o'smirlar adabiyotida eng kam samarali bo'lib, tushunmovchilik va hatto kulgili vaziyatlarga olib kelishi mumkin. Undan imkon qadar voz kechish lozim.

Kombinatsiyalashgan usul (transliteratsiya + qisqa tavsif) eng maqbul variant hisoblanadi, chunki u milliy rangni saqlash va tushunarliklik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi. Ayniqsa, birinchi marta uchraydigan realiyalar uchun bu usul tavsiya etiladi. Keyingi o'rinlarda faqat transliteratsiyani qo'llash orqali matn dinamikasini saqlash mumkin.

Kelgusida o'zbek va ingliz o'smirlar adabiyotining boshqa asarlarini (masalan, Sh. Xolmurodova, J. Green, S. Collins) qamrab olgan keng ko'lamli tadqiqotlar olib borish va realiyalar va kulturemalarning lingvistik bazalarini (glossariylar) yaratish zarur. Ushbu tadqiqot amaliy ahamiyatga ega: uning natijalaridan tarjimonlar, o'qituvchilar va talabalar foydalanishi mumkin. Maqolada keltirilgan usullar va tavsiyalar o'smirlar adabiyotini tarjima qilish sifatini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 352 с.
2. Саломов Ф. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – 232 б.
3. Mavlonova Z. Badiiy tarjimada realiyalarni uzatish usullari // O'zbek tili va adabiyoti, 2005, №4. – B. 56–60.
4. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
5. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.

6. To‘xtaboyev X. Oltin boshli, shux boshli... (trilogiya). – Toshkent: Sharq, 2010. – 368 b.
7. Rowling J.K. Harry Potter and the Sorcerer’s Stone. – London: Bloomsbury, 1997. – 223 p.
8. Rayxona H. Garri Potter va hikmatlar toshi / Tarj. H. Rayxona. – Toshkent: O‘zbekiston, 2003. – 314 b.
9. Kasimova Y.M. THE PURSUIT OF INDEPENDENCE AMONG ADOLESCENTS IN ENGLISH LITERATURE. The VI International scientific and practical conference «Prospects for the development of modern science and education: problems and ways of development», February 10-12, 2025, Plovdiv, Bulgaria. 191 p. Text Copyright© 2025 by the European Conference (<https://eu-conf.com/>). Illustrations© 2025 by the European Conference.
10. Yulduz Kasimova. (2025). The Philosophy Of Life And Internal Conflicts Of Adolescents In The Works Of Utkir Hoshimov. *Stanford Database Library of American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 5(12), 124–127. <https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume05Issue12-24>
11. Genetic and Environmental Pathways to Anxiety Across Adolescence in Relation to Developmental Timing and Changing Social Contexts. (2026). *Genetics and Molecular Research*, 25(1). <https://doi.org/10.4238/nyx3t305>